

Archeologisch bureauonderzoek

Plangebied NDSM terrein
Stadsdeel Amsterdam-Noord
BO 09-025 Amsterdam 2009

Inhoud

Samenvatting	4
Inleiding	5
1 Administratieve gegevens plangebied	6
1.1 Administratieve gegevens	6
2 Wet- en regelgeving	7
2.1 Algemeen	7
2.2 Nationale regelgeving	7
2.3 Provincie Noord-Holland	8
2.4 Gemeente Amsterdam	8
2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie	10
2.6 Situatie plangebied NDSM terrein	12
3 Bodemkunde en historie	13
3.1 Algemeen	13
3.2 Historisch-topografische inventarisatie	14
3.3 Archeologische inventarisatie	16
4 Archeologische verwachtingskaart	18
5 Archeologische beleidskaart	20
Conclusie	22
Bronnen	23

Samenvatting

Bureau Monumenten & Archeologie (BMA) heeft in opdracht van Noordwaarts een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor het plangebied NDSM terrein. Dit is bedoeld om het cultuurhistorische verleden van het plangebied in kaart te brengen en daarmee een beeld te krijgen van de archeologische sporen die in de bodem aanwezig kunnen zijn.

De historisch topografische kartering heeft geresulteerd in een overzicht van archeologische informatie over de ontwikkeling van de Noorder IJpolder. Van dit ruimtelijke en landschappelijke beeld is een archeologische verwachting opgesteld die vertaald is in een beleidskaart van archeologische waarden. De kaart biedt een specificatie van de beleidsregels en maatregelen voor de vereiste archeologische monumentenzorg.

In het plangebied NDSM terrein is onderscheid gemaakt tussen twee archeologische verwachtingszones, met ieder een eigen archeologisch beleid. Voor zone A geldt dat alleen bij bodemingrepen groter dan 10.000 m² en dieper dan de waterbodem voorafgaande aan de bodemverstorende ingreep een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) noodzakelijk is. Voor de uitvoering van een IVO is een archeologisch Programma van Eisen (PvE) vereist. De overige terreinen zijn vrijgesteld van archeologische maatregelen. Dit betekent dat verder archeologisch veldonderzoek niet nodig is.

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht, hetgeen inhoudt dat ook in geval geen archeologisch vooronderzoek vereist is en er toch archeologische overblijfselen ouder dan 50 jaar bij bouwwerkzaamheden aangetroffen worden, deze bij BMA aangemeld dienen te worden. In gezamenlijk overleg met de opdrachtgever kunnen dan maatregelen worden genomen tot documentatie en berging van de vondsten.

Inleiding

Het archeologisch bureauonderzoek van Bureau Monumenten en Archeologie (BMA) betreft een inventarisatie van archeologische c.q. cultuurhistorische waarden binnen het plangebied NDSM terrein, stadsdeel Amsterdam-Noord. Uitgaande van deze waardestellende inventarisatie wordt het beleid vastgesteld voor het behoud en/of documentatie van eventuele archeologische overblijfselen in verband met toekomstige bouwplannen.

Het archeologisch bureauonderzoek vindt plaats in het kader van het actualiseren van het bestemmingsplan NDSM terrein

De voorliggende waardestelling is gebaseerd op een historisch topografische inventarisatie van kaartmateriaal, publicaties en archiefbronnen, in samenhang met archeologische informatie over vergelijkbare locaties in de directe omgeving.

In het bureauonderzoek komen het nationale, provinciale en gemeentelijke archeologiebeleid (hoofdstuk 2), de historische en archeologische achtergronden (hoofdstuk 3) en de archeologische verwachting van het plangebied (hoofdstuk 4) aan de orde. Het beleid, dat voortvloeit uit de waardestelling van het gebied, is vastgelegd in een beleidskaart (hoofdstuk 5), gekoppeld aan een advies over de maatregelen voor integratie van archeologie binnen (toekomstige) planontwikkeling.

1 Administratieve gegevens plangebied

Het plangebied NDSM terrein ligt in bouwblok AN 34 dat wordt begrensd door de Klaprozenweg in het noorden, Zijkanaal I in het oosten en het IJ in het zuiden.

1.1 Administratieve gegevens

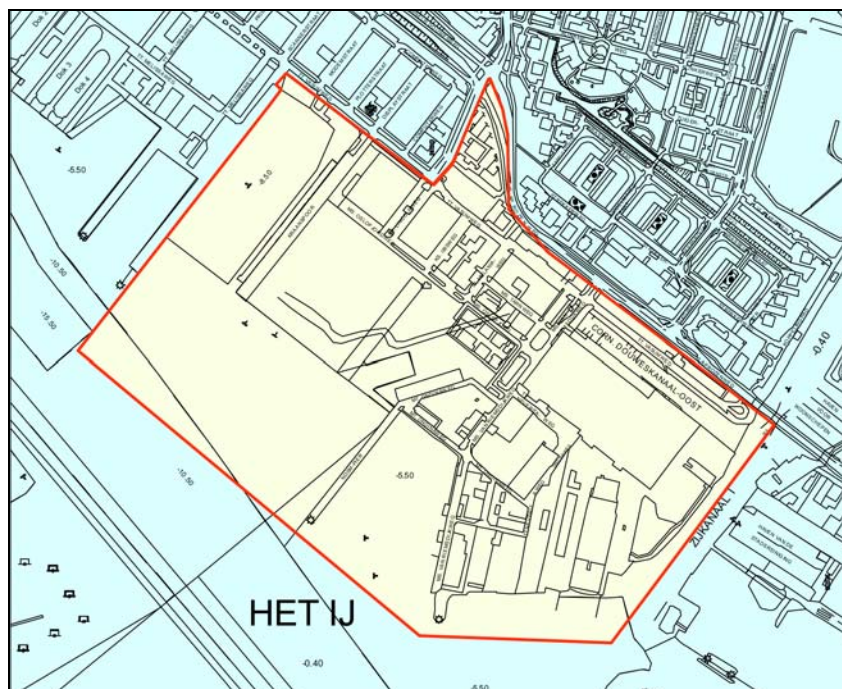
Opdrachtgever

Opdrachtgever	Noordwaarts/DRO
Contactpersoon	Mevr. R. Kovacs
Adres	Postbus 2758
Postcode / plaats	1000 CT Amsterdam

Plangebied

Provincie	Noord-Holland	Gemeente	Amsterdam
Plaats	Amsterdam	Kaartblad	25 E
ARCHIS meldingsnr.	35112		

X-coördinaat N	120.988	Y-coördinaat N	491.121
X-coördinaat O	121.842	Y-coördinaat O	490.511
X-coördinaat Z	121.251	Y-coördinaat Z	490.110
X-coördinaat W	120.604	Y-coördinaat W	490.626

1 Plangebied NDSM terrein (rood omlijnd)

2 Wet- en regelgeving

2.1 Algemeen

Het archeologische erfgoed bestaat uit voorwerpen en structuren die in de bodem bewaard zijn. Ook landschappelijke of infrastructurele elementen kunnen een archeologische waarde hebben. Deze materiële overblijfselen vormen een onderdeel van onze leefomgeving waarvan het behoud in de bodem of documentatie op maat gesneden maatregelen vergen. Het archeologische bodemarchief levert een bijdrage aan de cultuurhistorie van onze stad en maakt de beleving van het verleden bovendien tastbaar.

Vanwege de ruimtelijke aard van archeologische sporen en vondsten in de bodem heeft het archeologische beleid raakvlakken met dat van de ruimtelijke ordening. Door de wijziging van de Monumentenwet 1988 met ingang van 1 september 2007 is de zorg voor het archeologisch erfgoed geïntegreerd in ruimtelijke ordeningsprocessen. Een essentieel uitgangspunt van de nieuwe wet is dat het erfgoed in de bodem beter wordt beschermd. Dit betekent dat in ruimtelijke ontwikkelingen vroegtijdig rekening wordt gehouden met archeologisch erfgoed. Als behoud in de bodem geen optie is, dan is, voorafgaand aan de bodemverstoring, onderzoek nodig om archeologische overblijfselen te documenteren en de informatie en vondsten te behouden. In de dichtbebouwde stedelijke omgeving is in de praktijk doorgaans sprake van deze laatste optie.

2.2 Nationale regelgeving

Aan het einde van de jaren tachtig groeide het besef dat archeologische vindplaatsen in Europa ernstig werden aangetast door grootschalige infrastructurele werken, de toename van bouwlocaties en de intensivering van de landbouw. Om het archeologische erfgoed beter te beschermen hebben de Europese ministers van Cultuur in 1992 het Verdrag van Valletta opgesteld (ook bekend als het Verdrag van Malta).

Een essentieel uitgangspunt van dit verdrag is dat behoud van archeologisch erfgoed in de bodem (in situ) in iedere fase van planontwikkeling dient te worden meegewogen. Als behoud in de bodem (bv door middel van technische maatregelen en/of plaanpassing) geen optie is, dient het bouwplan te voorzien in maatregelen om archeologische overblijfselen op een juiste wijze (volgens de wettelijk verplichte Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie) te documenteren en de informatie en vondsten te behouden. Het verdrag stelt de initiatiefnemer van een ruimtelijk plan, dat bodemverstoring tot gevolg heeft, verantwoordelijk voor de planologische en de financiële inpassing van archeologisch onderzoek. De nieuwe wet ter uitvoering van dit verdrag, de Wet op de archeologische monumentenzorg (Wamz)¹, is per 1 september 2007 definitief van kracht.

Op grond van de Wet op de archeologische monumentenzorg zijn vier wetten gewijzigd: de Monumentenwet 1988, de Ontgrondingenwet, de Wet milieubeheer en de Woningwet. De Wet op de Ruimtelijke Ordening bevatte al voorschriften om meer rekening te houden met archeologie ten behoeve van kwaliteitsverbetering van ruimtelijk beleid. Dit betekent o.a. dat elk bestemmingsplan

¹ Stb. 2007, 42.

op archeologisch beleid zal worden getoetst.² Vanwege het ruimtelijke karakter van het bodemarchief heeft het archeologische beleid raakvlakken met dat van de ruimtelijke ordening. Door de wetswijzigingen worden archeologische belangen vanaf het begin van de besluitvorming in de ruimtelijke ordening meegewogen. Ondanks de getroffen maatregelen om vooraf archeologisch onderzoek in te plannen kunnen toevalsvondsten bij bouwprojecten worden aangetroffen. Hiervoor blijft de meldingsplicht van kracht.³

2.3 Provincie Noord-Holland

Per 1 juli 2008 is de nieuwe wet Ruimtelijke Ordening (Wro) in werking getreden. Hierdoor is de verhouding tussen de provincie en de gemeenten gewijzigd. In het beleidskader Landschap en Cultuurhistorie Noord-Holland omschrijft de provincie haar rol.⁴ Hierbij staat de samenwerking met gemeenten op basis van gemeentelijke en de provinciale structuurvisie centraal. Tevens handhaaft de provincie de Belvédère-benadering, waarin behoud van cultuurhistorie door ontwikkeling wordt nagestreefd. Als toetsingskader voor bestemmingsplannen en projectbesluiten met een Beeldkwaliteitplan hanteert de Provincie tevens het beleidskader en het streekplan. Op grond van de Wro dienen gemeenten bij de vaststelling van bestemmingsplannen, projectbesluiten en beheersverordeningen de Provinciale Ruimtelijke Verordening in acht te nemen.

In het beleidskader is opnieuw de Cultuur Historische Waardenkaart (CHW) opgenomen, waarin gebieden, die naar verwachting archeologisch waardevol zijn, zijn aangewezen als provinciale archeologische attentiegebieden. De waardestellingen van de CHW zijn bedoeld als primaire algemene indicaties die per specifiek plangebied nadere invulling en precisering behoeven.

De provinciale beleidsintentie is om invulling aan de primaire doelstelling van het Verdrag van Malta te geven en archeologische reservaten aan te wijzen. Deze gebieden dienen om archeologische monumenten duurzaam te beschermen en te beheren en daarmee voor toekomstig onderzoek te bewaren.⁵ Daarnaast betreft de provincie nadrukkelijk culturele waarden, waaronder ook archeologie, bij de realisatie van de ruimtelijke- en stedelijke vernieuwing.

2.4 Gemeente Amsterdam

In aansluiting op het rijks- en provinciaal beleid besteedt de gemeente specifieke aandacht aan vroegtijdige inpassing van archeologie in de ruimtelijke ordeningsprocessen.⁶ Uitgangspunt hierbij is een kwalitatief adequaat beheer van het cultureel erfgoed met aandacht voor een efficiënte voortgang van bouwprocessen en kostenbeheersing. Tegen deze achtergrond is de afdeling Archeologie BMA in 2001 gestart met een nadere inventarisatie van archeologische verwachtingen in elk afzonderlijk stadsdeel. Hiertoe worden onder meer verschillende historische kaartbeelden van het stadsdeelgebied met elkaar vergeleken. Deze inventarisatie is bedoeld als een verfijning van het verwachtingsbeeld van de Archeologische Monumenten Kaart (AMK) en de Cultuur Historische Waardenkaart (CHW) van de provincie Noord-Holland, en de landelijke Indicatieve Kaart Archeologische Waarden (IKAW) waarin de stedelijke gebieden niet gekarteerd zijn.

² Artikel 38a lid 1 van de gewijzigde Monumentenwet schrijft hierover dat *De gemeenteraad bij vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 3.1 van de nieuwe Wet op de Ruimtelijke Ordening en bij de bestemming van de in het plan begrepen grond, rekening houdt met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten monumenten.* Met 'monument' wordt hier een (onbeschermde) archeologisch monument bedoeld, ofwel *alle terreinen welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde* (art. 1 Monumentenwet).

³ Artikel 53 van de gewijzigde monumentenwet 1988.

⁴ Provincie Noord-Holland 2006.

⁵ Van Eerden 2008, 14-15.

⁶ BMA 2005, 58.

De nieuwe wetgeving schrijft voor dat bij vaststelling van een nieuw bestemmingsplan altijd een nadere waardestelling nodig is van de aanwezige archeologische verwachting in de vorm van een bureauonderzoek. Dit bureauonderzoek behelst een specificatie van eventuele archeologische waarden binnen een specifiek plangebied en een advies met betrekking tot het daarbij behorende beleid en/of te nemen maatregelen. Bij de formulering van het beleid staat altijd een realistische balans tussen het archeologische belang ten opzichte van de voortgang van het ruimtelijke ontwikkelingsproces in de stad centraal.

De bescherming van (verwachte) archeologische waarden kan in een bestemmingsplan (o.a.) worden geregeld met een aanlegvergunning als bedoeld in artikel 3.3.a van de Wet op de Ruimtelijke Ordening. Verder kan in het belang van de archeologische monumentenzorg worden bepaald dat de aanvrager van een reguliere bouwvergunning als bedoeld in artikel 44, eerste lid, van de Woningwet een rapport dient te overleggen als bedoeld in artikel 39, tweede lid en kan worden bepaald dat aan een reguliere bouwvergunning als bedoeld in artikel 44, eerste lid, van de Woningwet voorschriften kunnen worden verbonden als bedoeld in artikel 39, derde lid, van de Monumentenwet. Zowel aan een aanlegvergunning als vrijstelling kunnen voorschriften worden verbonden in het belang van de archeologische monumentenzorg.

Bij de bepaling van de vrijstellingsdrempels voor archeologisch wordt een combinatie van factoren, in acht genomen, te weten: a) de specifieke aard van de cultuurhistorische / archeologische waarden, b) het oppervlak van het te ontwikkelen terrein en c) de diepte van de bodemingreep. Volgens deze systematiek gelden in Amsterdam dertien beleidsvarianten:

- 1: gebieden met bekende archeologische waarden. Aangezien hier met zekerheid archeologische overblijfselen aanwezig zijn, is bij elke bodemingreep ongeachte het oppervlak of de diepte archeologisch onderzoek noodzakelijk
- 2: bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 50 m² en dieper dan 0,50 m onder maaiveld.
- 3: gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog aanwezige historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. Deze gebieden zijn onbebouwd of de bebouwing dateert van vóór de 19de eeuw. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 100 m² en dieper dan 0,50 m onder maaiveld.
- 4: bebouwde gebieden met een hoge archeologische verwachting langs nog in het landschap zichtbare historisch infrastructurele assen / in historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing dateert uit het einde van de 19de eeuw. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 100 m² en dieper dan 1,00 m onder maaiveld.
- 5: bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting langs voormalige (overbouwde of opgehoogde) historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit de 20ste eeuw. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 500 m² en dieper dan 2,00 m onder maaiveld.
- 6: onbebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de landelijke periferie van Amsterdam. Hier liggen archeologische vondsten dicht aan het oppervlak, zodat relevante archeologische lagen kunnen zijn opgenomen in de bouwvoor. De bouwvoor heeft gemiddeld een diepte van 0,3 – 0,5 m waaronder een eerste sporenvlak zichtbaar wordt. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 500 m² en dieper dan 0,50 m onder maaiveld.
- 7: bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de voormalige (overbouwde of opgehoogde) landelijke periferie van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit het einde

van de 19de eeuw. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 10.000 m² en dieper dan 1,00 m onder maaiveld.

- 8: bebouwde gebieden met een lage archeologische verwachting in de voormalige (overbouwde of opgehoogde) landelijke periferie van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit de 20ste eeuw. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 10.000 m² en dieper dan 2,00 m onder maaiveld.

- 9: terreinen met een lage archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 500 m² en dieper dan de waterbodem.

- 10: gebieden met een lage archeologische verwachting die als vaarweg in gebruik zijn buiten het historische centrum van Amsterdam. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 10.000 m² en dieper dan de waterbodem.

- 11: gebieden met een lage archeologische verwachting die onder water in het IJ liggen, of die als haven in het IJ liggen of die van oorsprong een opgespoten eiland (bijv. baggerdepots uit de 19de eeuw of eilanden zoals IJburg) zijn. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 10.000 m² en dieper dan 4,00 m ÷ NAP.

- 12: gebieden met een lage archeologische verwachting die in een droogmakerij liggen. Archeologisch veldonderzoek is noodzakelijk bij bodemingrepen groter dan 10.000 m² en dieper dan 0,50 m onder maaiveld.

- 13: gebieden zonder archeologische overblijfselen omdat hier al archeologisch onderzoek of grootschalig grondverzet heeft plaatsgevonden voor bijv. zware funderingen, kelders, tunnels ed. Er geldt daarom een lage archeologische verwachting en derhalve een vrijstelling voor archeologisch onderzoek. Deze categorie plangebieden zijn wel indirect van belang voor archeologische planning omdat ze aanwijzingen geven voor de eventuele aanwezigheid van archeologische resten in omliggende gebieden.

Voor alle beleidsvarianten geldt dat van het dieptecriterium alleen kan worden afgeweken als exacte gegevens over de bodemopbouw of de aanwezige verstoringen bekend zijn.

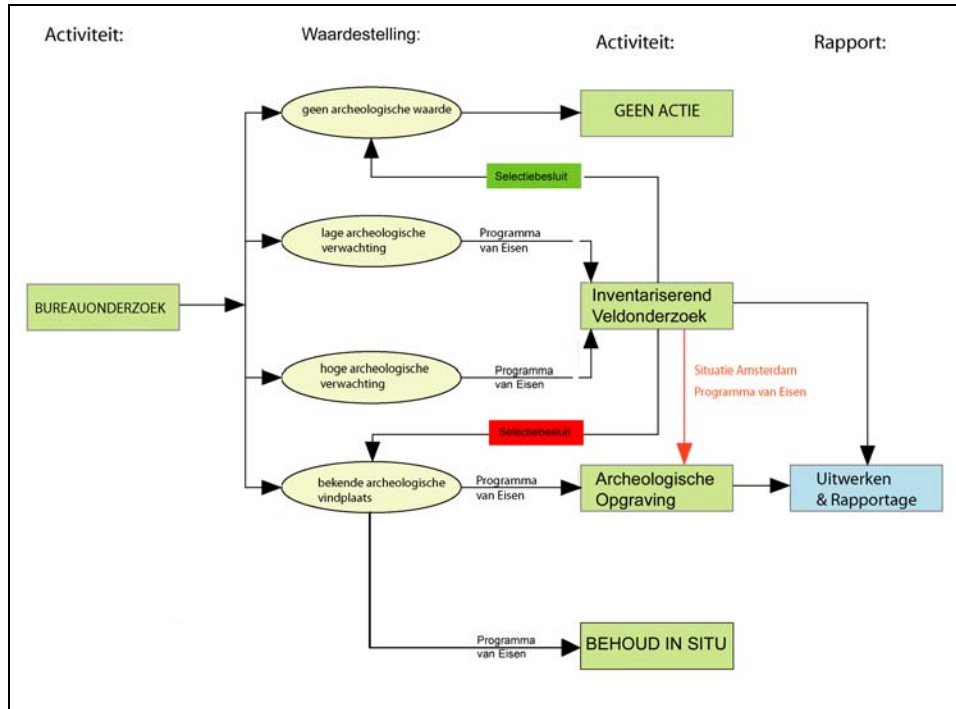
2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie

Voor de inpassing van archeologisch onderzoek in het proces van de ruimtelijke planvorming bestaat een standaard pakket van maatregelen waarvan de kwaliteitsnormen door het ministerie van OCW zijn opgesteld (KNA: Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie). De maatregelen gaan uit van een gefaseerde aanpak, zodat per plangebied, al naar gelang de locatie, de aard van de bodemingreep en de archeologische verwachting, een op maat gesneden programma kan worden opgesteld. Er is sprake van een gefaseerde aanpak waarbij een onderscheid gemaakt wordt in het Bureauonderzoek (BO), eventueel gevolgd door het Inventariserend Veldonderzoek (IVO) en de Archeologische Opgraving (AO) of een Archeologische Begeleiding (AB).

Het IVO is bedoeld om de resultaten van het bureauonderzoek te toetsen. Het geeft inzicht in de aanwezigheid en toestand van de archeologische overblijfselen in de bodem. Een AO wordt uitgevoerd in geval er sprake is van een vindplaats met archeologische resten die volledig dienen te worden gedocumenteerd en geborgen.

Een AB houdt in dat er geen apart archeologisch onderzoek plaatsvindt voorafgaand aan het bouwproces, maar dat de bouwgreep onder begeleiding van een archeoloog wordt uitgevoerd. Volgens de vigerende KNA voorschriften kan dit alleen in geval van uitzondering, bijvoorbeeld wanneer er sprake is van een beperkte bodemingreep op een gewaardeerd terrein of een AMK-terrein. Elke onderzoeksfase wordt afgesloten met een selectiebesluit. Hierin wordt vastgesteld welke delen van een plangebied in aanmerking komen voor verder archeologisch onderzoek of voor

bescherming en welke delen van het plangebied verloren gaan zonder een archeologische opgraving (afb. 2). De wijze waarop de verschillende archeologische werkzaamheden worden uitgevoerd is afhankelijk van de omvang van de bouwlocatie, de aard van de archeologische resten en de opzet van het civiel technisch programma. Goede integratie van de het archeologisch programma in het bouwproces is een belangrijke voorwaarde voor efficiëntie in de uitvoering.

2 Stroomschema archeologisch onderzoek

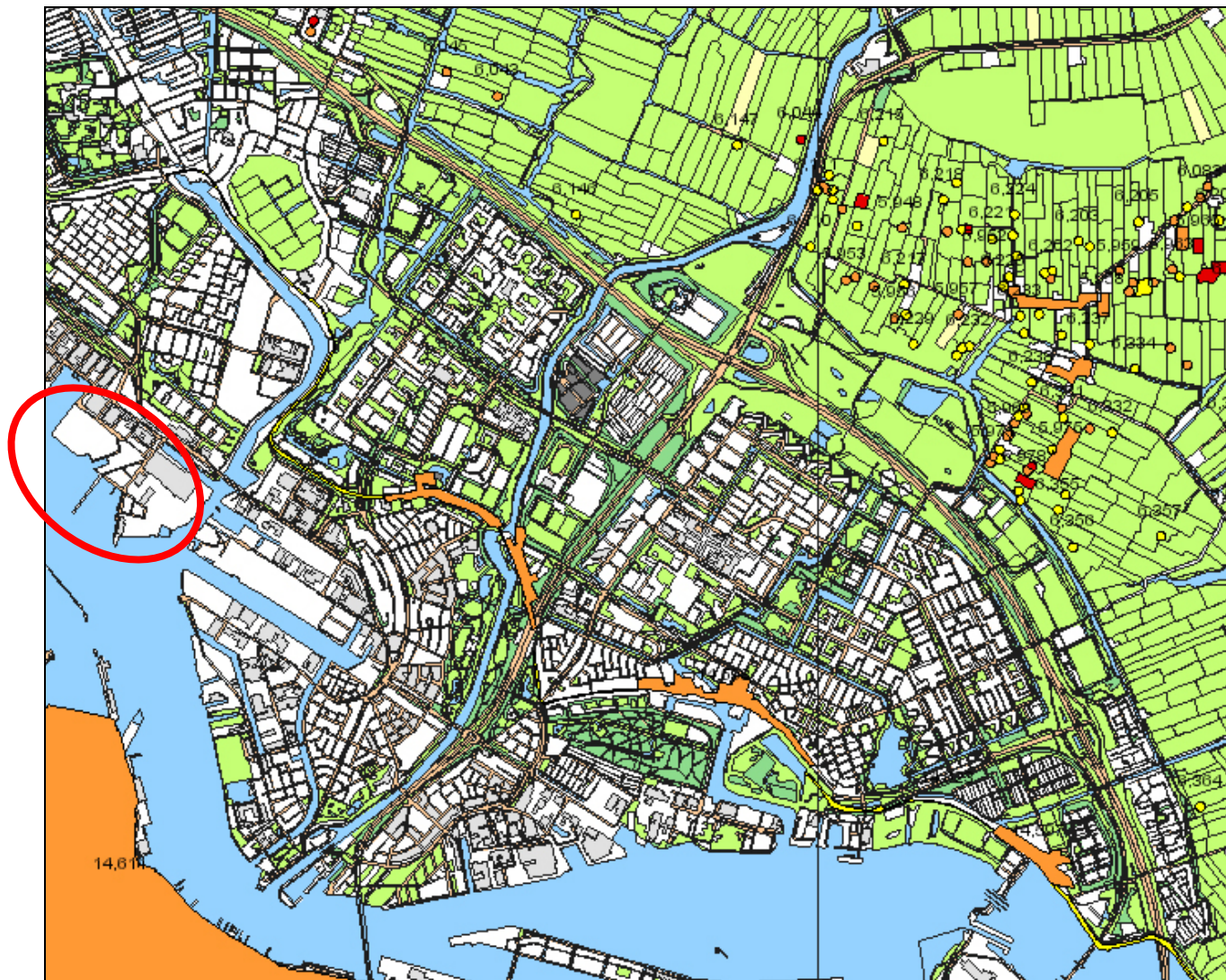
Indien een archeologische waardestelling in het kader van een bestemmingsplan geformuleerd wordt, zal hieruit pas een eventueel veldonderzoek voortkomen wanneer bouwaanvragen in het kader van het betreffende bestemmingsplan ingediend worden. Voor alle veldonderzoeken is een Programma van Eisen (PvE) vereist. Hierin zijn de kwalitatieve randvoorwaarden en onderzoeksvragen voor het werk vastgelegd. Het vormt de basis voor verdere planning en kostenraming. In het PvE wordt tevens beschreven of archeologische overblijfselen in de bodem bewaard kunnen blijven of dat opgraven van deze resten noodzakelijk is (selectiebesluit). Het PvE is onderdeel van de bouwprocedure. Het (laten) opstellen ervan behoort tot de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer van het bouwplan.

Ondanks de maatregelen om vooraf archeologisch onderzoek in te plannen kunnen toevallsvondsten bij bouwprojecten worden aangetroffen. Hiervoor blijft de wettelijke meldingsplicht van kracht.⁷ Dit houdt in dat de uitvoerder of opdrachtgever de gemeente over de vondst dient te informeren zodat maatregelen ter documentatie of berging ervan getroffen kunnen worden.

⁷ Artikel 53 van de gewijzigde monumentenwet 1988.

2.6 Situatie plangebied NDSM terrein

Het plangebied kent geen wettelijk beschermde archeologische monumenten (AMK). Bovendien is het plangebied volgens de Cultuur Historische Waardenkaart van de provincie Noord-Holland (CHW) vrij van zones met een archeologische waardering (afb. 3). Het verwachtingsbeeld van de AMK en CHW is echter algemeen van aard en dient in het kader van de bouwplanvorming nader te worden uitgewerkt. Het volgende hoofdstuk betreft een historisch topografische analyse ten behoeve van een specificatie en een ruimtelijk onderscheid van de archeologische verwachtingen.

3 Plangebied NDSM terrein op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK). Het plangebied (rode ovaal) valt buiten gebieden met een hoge archeologische waardering (oranje). De Cultuurhistorische Waardenkaart van de Provincie Noord-Holland (CHW) komt overeen met het AMK-kaartbeeld.

3 Bodemkunde en historie

3.1 Algemeen

Het huidige 'natuurlijke' landschap in en om Amsterdam wordt in grote mate bepaald door de landschapsvorming die zich voltrok in het Holoceen, de periode na de laatste IJstijd (vanaf ca. 10.000 BP). Er heerste toen vanaf ca. 4.000 BP een gematigd klimaat waarin veengroei mogelijk was. Toen ontstond hier in de kuststreek het zogenaamde Hollandveen. Het Hollandveen Laagpakket bevindt zich thans in de ondergrond tussen gemiddeld 4 - 5 m ÷ NAP en 2 m ÷ NAP en loopt plaatselijk door tot 0 m NAP. Dit natuurlijke landschap is omgevormd tot een veenweidegebied door middel van grootschalige veenontginningen, die in de 11de eeuw van start gingen.⁸ Bij de cultivatie van het landschap speelde de waterhuishouding een cruciale rol. Tegelijkertijd met de veenontginningen begon ook de aanleg van dijken en later in de 17de en 18de eeuw volgde de uitgebreide droogmakerijen waarbij grote watergebieden in Noord-Holland werden ingepolderd. Wat de vroegste bewoning van Amsterdam betreft dateren de oudste archeologische sporen van huizen tot nu toe uit de 12de eeuw. Rond de stad en met name op de hoger gelegen strandwallen in Noord Holland zijn vindplaatsen met bewoningssporen die teruggaan tot in de Bronstijd (ca. 2.000 - 800 v. Chr.).

De eerste bewoning van Amsterdam ontwikkelde zich in de 12de en 13de eeuw aan de Nieuwendijk/Kalverstraat en de Warmoesstraat/Nes. Met de aanleg van de (Nieuwezijds en Oudezijds) burgwallen in de 14de eeuw startte het proces van stadsvorming. De stad had eerst een aarden omwalling ('scilicetraminge') als verdedigingswerk die in de laatste kwart van de 15de eeuw werd vervangen door een stenen stadsmuur. De laatmiddeleeuwse stad was omsloten door de huidige Singel aan de westkant en de Geldersekade en Kloveniersburgwal aan de oostkant. In de periode 1585-1663 groeide de stad explosief door vier stadsuitbreidingen. Ten tijde van de Eerste Uitleg (1585-1586) verplaatste de stadsrand zich naar de huidige Herengracht en de Oudeschans. Bij de Tweede Uitleg (1592-1596) verschenen er vier nieuwe woon- en werkeilanden (Marken, Uilenburg, Rapenburg en Vlooienburg) aan de oostkant van de stad. In 1613 ontstond met de Derde Uitleg aan de westzijde van de stad de woon- en werkbuurten de Jordaan en het eerste deel van de grachtengordel tot aan de Leidsegracht. De vroeg 17de-eeuwse stad werd beschermd door een gebastioneerde aarden wal ontworpen naar de nieuwste fortificatieplannen uit Italië, voorzien van elf bolwerken. Met de Vierde Uitleg van 1663 werd in de Gouden Eeuw het halfcirkelvormige stadsplan van Amsterdam voltooid. Het oostelijke deel van de grachtengordel werd aangelegd over de Amstel en aan het IJ werden de drie oostelijke haveneilanden Kattenburg, Wittenburg, Oostenburg gerealiseerd. De nieuwe bakstenen stadswal (met nu in totaal 26 bolwerken) volgde met z'n gracht het tracé van de huidige Singelgracht.

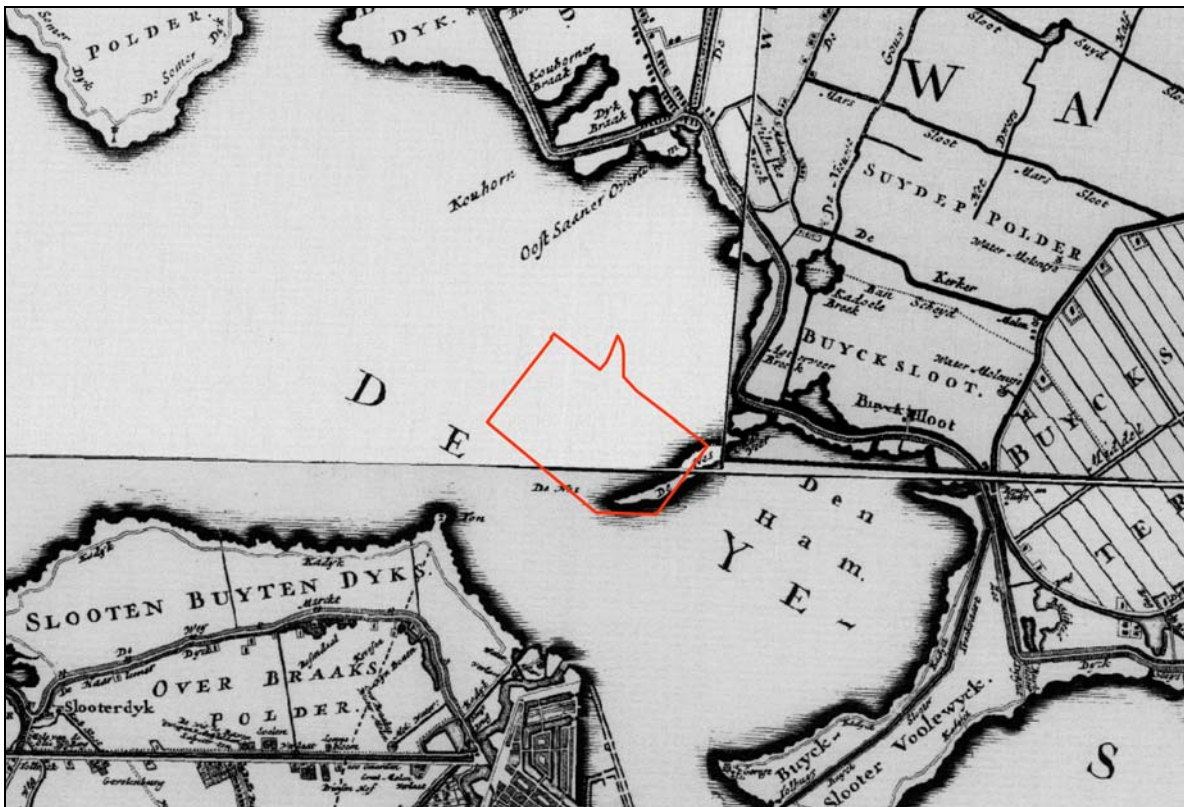
De eerste woonwijken buiten de Singelgracht verrezen naar aanleiding van het uitbreidingsplan Kalff in 1877, gevolgd door een tweede ring na annexatie van grote delen van de gemeenten Nieuwer-Amstel en Sloten in 1896. De 20ste-eeuwse groei van de stad valt uiteen in vier fasen; bebouwing van de Baarsjes, Zuid en Oost in de twintiger en dertiger jaren, het door nieuwbouw aaneengroeien van voormalige dijkdorpen in Amsterdam Noord, de wederopbouw wijken aan de westzijde van de stad (de Westelijke Tuinsteden) en de bebouwing van de voormalige Bijlmermeer in de zestiger en zeventiger jaren. Met IJburg borduurt de stad begin 21ste eeuw weer voort op het concept van vier eeuwen tevoren, het creëren van stedelijk areaal in en aan het IJ.

⁸ Veerkamp 1997, 10-31.

3.2 Historisch-topografische inventarisatie

Voor deze historisch topografische analyse zijn verschillende cartografische bronnen gebruikt, waaronder de Topografische Militaire Kaart (1854) gecombineerd met gegevens van de kaarten van Nicolaes Visscher (ca. 1700) en de Chromotopografische Kaart (ca. 1890) en de kaarten van Publieke Werken uit 1900 en 1936.

De onderzoekslocatie NDSM terrein bevindt zich in de Noorder IJpolder. Voordat de IJpolders in de jaren '70 van de 19de eeuw werden drooggelegd, waren ze onderdeel van het stroomgebied van het IJ. Tijdens de stormvloed in de 12de eeuw werd ondermeer de veenrug tussen het Oer-IJ en het Almere weggeslagen en kreeg het IJ door aanzienlijke afslag van veen zijn grote omvang. In deze tijd is vermoedelijk ook de landtong Nes of Kale Nes, gelegen in de zuidoosthoek van het plangebied, ontstaan.

3 Het plangebied (rood) in het IJ op de kaart van Visscher uit ca 1700.

Vanaf de Middeleeuwen tot aan het einde van 19e eeuw was het IJ de belangrijkste vaarroute tussen Amsterdam en Haarlem. Vooral werd in toenemende mate gebruik gemaakt van het IJ voor het transport en de overslag van goederen.⁹ Begin 19de eeuw kregen de havenactiviteiten van Amsterdam een nieuwe impuls door de handelspolitiek van koning Willem I die een einde maakte aan een lange periode van economische recessie. Aangezien de toevoerweg en de haven ondanks veelvuldig baggeren verder dichtslibden werd het voor grotere zeeschepen moeilijker en tijdrovender om via de route door de vaargeulen in de Zuiderzee en langs Pampus de Amsterdamse haven te bereiken, zeker in beladen toestand. Om te voorkomen dat de haven- en handelsactiviteiten zich verplaatsten naar Den Helder werd in 1819-1824 het Groot Noordhollandsch Kanaal naar Den Helder gegraven.¹⁰

⁹ Schmall 1987, 68.

¹⁰ Schmall 1987, 120.

Al na 25 jaar echter bleek de capaciteit, vooral de diepte, van het 80 km. lange kanaal onvoldoende voor het groeiende tonnage van de zeeschepen. Om de Amsterdamse haven bereikbaar te houden werd het al voor de aanleg van Groot Noordhollandsch Kanaal bestaande plan voor een veel kortere verbinding met de zee, door de doorgraving van de duinen in het westen en het afdammen van de dichtslibbende IJ-mond naar de Zuiderzee, opnieuw opgevat.¹¹ Het Noordzeekanaal werd uiteindelijk tussen 1865 en 1876 aangelegd door een vaargeul uit te sparen bij de drooglegging van tien polders in het IJ. De aanleg van het kanaal werd gefinancierd door de verkoop van de ingepolderde grond van deze polders.¹² Na de drooglegging van het IJ konden boeren en landarbeiders zich in de polders vestigen.

4 Chromotopografische Kaart uit ca 1890 met daarop enkele ingepolderde delen van het IJ: de Groote IJpolder en de Amsterdammer Polder en de Noorder IJpolder met het plangebied in rood.

De laatste van deze inpolderingen was polder VIII, de Noorder IJpolder, die pas in 1878, twee jaar na de opening van het Noordzeekanaal, werd drooggemalen. Het grootste deel van de nieuwe grond werd bij de veiling in september 1878 gekocht door de Gemeente Amsterdam, die de grond verpachtte voor agrarisch gebruik. In 1909 werd besloten het zuidoostelijk deel van de polder, waar het huidige plangebied ligt, in te richten als baggerbergplaats, waartoe vanaf Zijkanaal I naar het westen het C. Douweskanaal (afb. 1 en 5) werd gegraven. Na de ophoging met bagger was het ook de bedoeling om hier industrie te vestigen. In 1916 werd besloten het terrein in erfpacht te geven aan de Nederlandse Scheepsbouw Maatschappij daar de werf aan de Conradstraat op de Oostelijke Eilanden te klein werd voor de bouw van steeds grotere schepen. In 1922 werd de nieuwe NSM werf in gebruik genomen, terwijl de oude werf nog tot 1926 in bedrijf bleef. Door een fusie met de Nederlandse Dok Maatschappij ontstond in 1946 de Nederlandse Dok- en Scheepsbouw Maatschappij. Als gevolg van de toenemende buitenlandse concurrentie in de scheepsbouw en de oliecrisis in de jaren 70 moest de werf in 1985 definitief sluiten.

¹¹ Wagenaar 1987.

¹² Jansen 1964.

5 Helling op de nieuwe werf van de Nederlandsche Scheepsbouw Maatschappij (N.S.M.) in 1922, enkele maanden voor de opening. Op de achtergrond, na de loods het Cornelis Douweskanaal; rechts Zijkanaal I. (foto Stadsarchief)

3.3 Archeologische inventarisatie

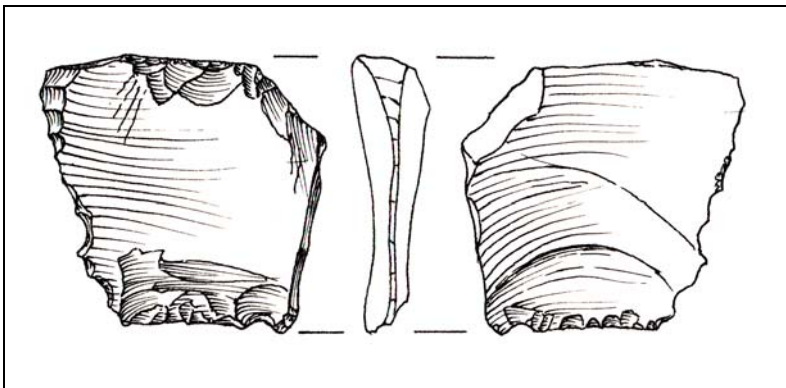
Uitgaande van de historische topografische inventarisatie zijn binnen het plangebied geen obstakels in de vorm van bouwstructuren te verwachten. Binnen het projectgebied zijn in het verleden geen archeologische waarnemingen gedaan, in de omgeving ervan wel enkele. De waarnemingen bieden inzicht in de kwaliteit van archeologische resten ter plaatse.

Diverse vondsten bewijzen dat in de bodem van het IJ nog resten liggen, die getuigen zijn van nautisch verleden. Zo is bij de ontgraving van het Stationsplein een deel van een roer in de voormalige IJ-bodem aangetroffen. Naast historische scheepswrakken kan in de bodem ook historische stadsafval voorkomen. Archeologische duikinspecties van de IJ-bodem in vergelijkbare zones, zoals het plangebied IJburg fase II en het plangebied Zuidelijke IJmeerkust heeft bevestigd dat dergelijke resten in deze waterbodem kunnen voorkomen. Deze overblijfselen hebben geen samenhang en hebben een wijde verspreiding. Scheepswrakken, echter, zijn wel samenhangende structuren, maar dit zijn geïsoleerde vindplaatsen met een lage trefkans. De archeologische verwachting is daarom laag.

Ook in de bodem van de IJpolders zijn archeologische overblijfselen aangetroffen. Zo is in 1992 tijdens bouwwerkzaamheden een scheepswrak gevonden bij Halfweg, ten westen van de Grote Braak. Van het wrak is geen nadere datering bekend.¹³

In de diepere bodemlagen van het IJ zijn op verschillende plaatsen prehistorische resten aangetroffen. In 1960 is ter hoogte van het voormalige veeneiland Den Hoorn een vuurstenen sikkel gevonden uit de Late Bronstijd (1.100-800 v. Chr.).¹⁴

Tussen 1997 en 2000 heeft de afdeling Archeologie van BMA de ontgraving van de Afrikahaven begeleid om de bodemopbouw en stratigrafie te documenteren.¹⁵ Hierbij is een slagtang van een mammoet, afkomstig uit het opgespoten zand, geborgen. Het archeologisch onderzoek bood niet alleen inzicht in de landschapontwikkeling maar leverde ook bewijs voor menselijke activiteiten in de Bronstijd en/of het Neolithicum, in de vorm van een bewerkt stuk hout en een vuursteenschrapeer (afb. 6).¹⁶

6 Vuursteenschrapeer aangetroffen bij de ontgraving van de Afrikahaven

Ten aanzien van de archeologische kwaliteit van de ondergrond van het plangebied kan er vanuit gegaan worden dat in het opgehoogde gebied het maaiveld zich ca 4 m boven het oorspronkelijke polderpeil bevindt. In principe betekent dit dat eventuele archeologische sporen of vondsten zich vanaf een diepte van 4 m onder het huidige maaiveld bevinden.

Ten aanzien van de archeologische kwaliteit van de ondergrond van het plangebied is bekend dat het plangebied intensief geëxploiteerd is als bedrijventerrein. Hierbij is de oorspronkelijke inrichting van de Noorder IJpolder verdwenen. De dieper gelegen archeologische lagen zijn door het slibpakket bovendien samengedrukt en het bodemarchief schade heeft ondervonden. Op grond hiervan kan worden geconcludeerd dat hier ter plaatse geen archeologische resten meer in de bodem aanwezig zijn.

Ter plaatse van de waterwegen scheepsresten of andere verzonken overblijfselen aanwezig zijn die verband houden met de scheepvaart vanaf de 13de eeuw. Al deze categorieën sporen kennen een wijd verspreidingspatroon. Dit deel van het plangebied heeft daarom een lage archeologische verwachting.

¹³ ARCHISnr. 43006

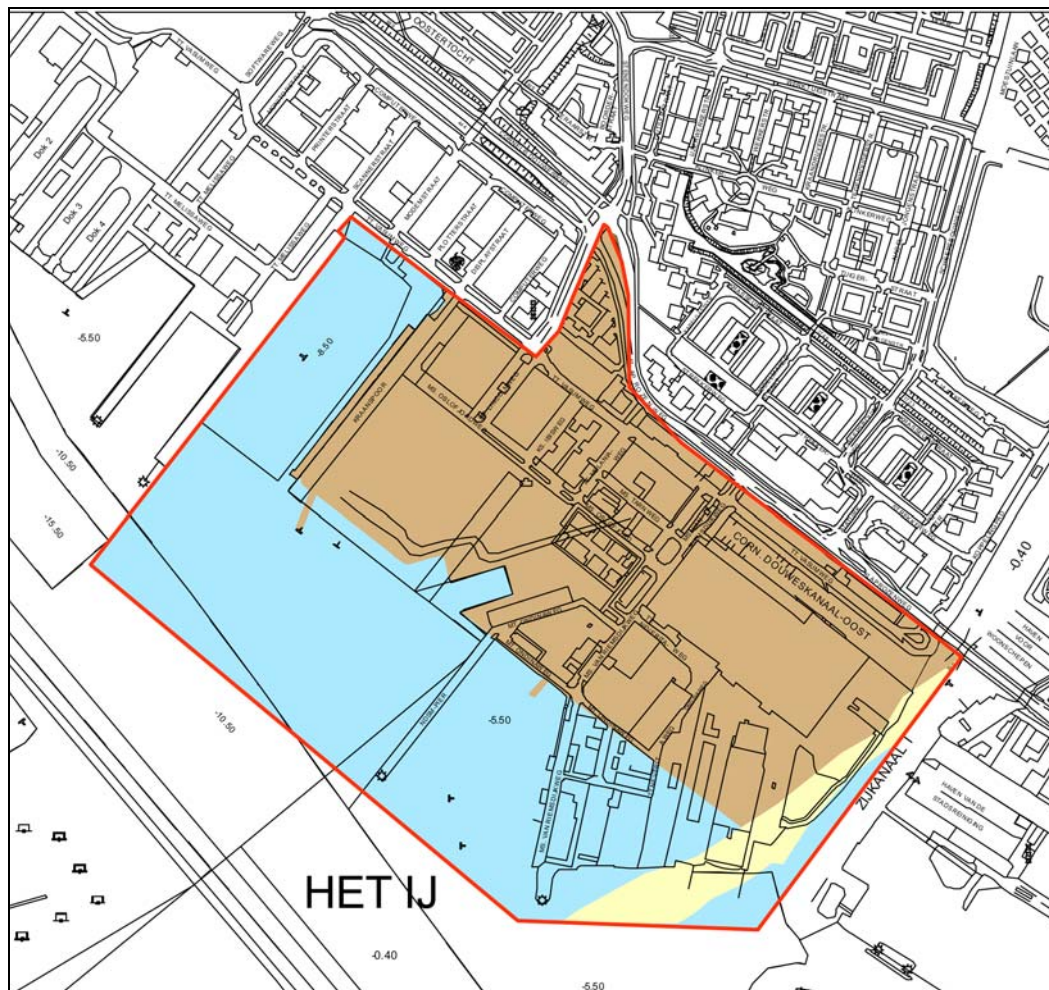
¹⁴ ARCHISnr. 15188, topocode HRN

¹⁵ Topocode AFR

¹⁶ Veerkamp 2001, 15

4 Archeologische verwachtingskaart

Op basis van de historisch-topografische inventarisatie (hoofdstuk 3) zijn binnen het plangebied NDSM terrein voornamelijk materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met de historische scheepvaart in het (voormalige) watergebied. Dit leidt tot een verwachtingskaart van archeologische materiële neerslag voor het plangebied.

Archeologische verwachtingszones

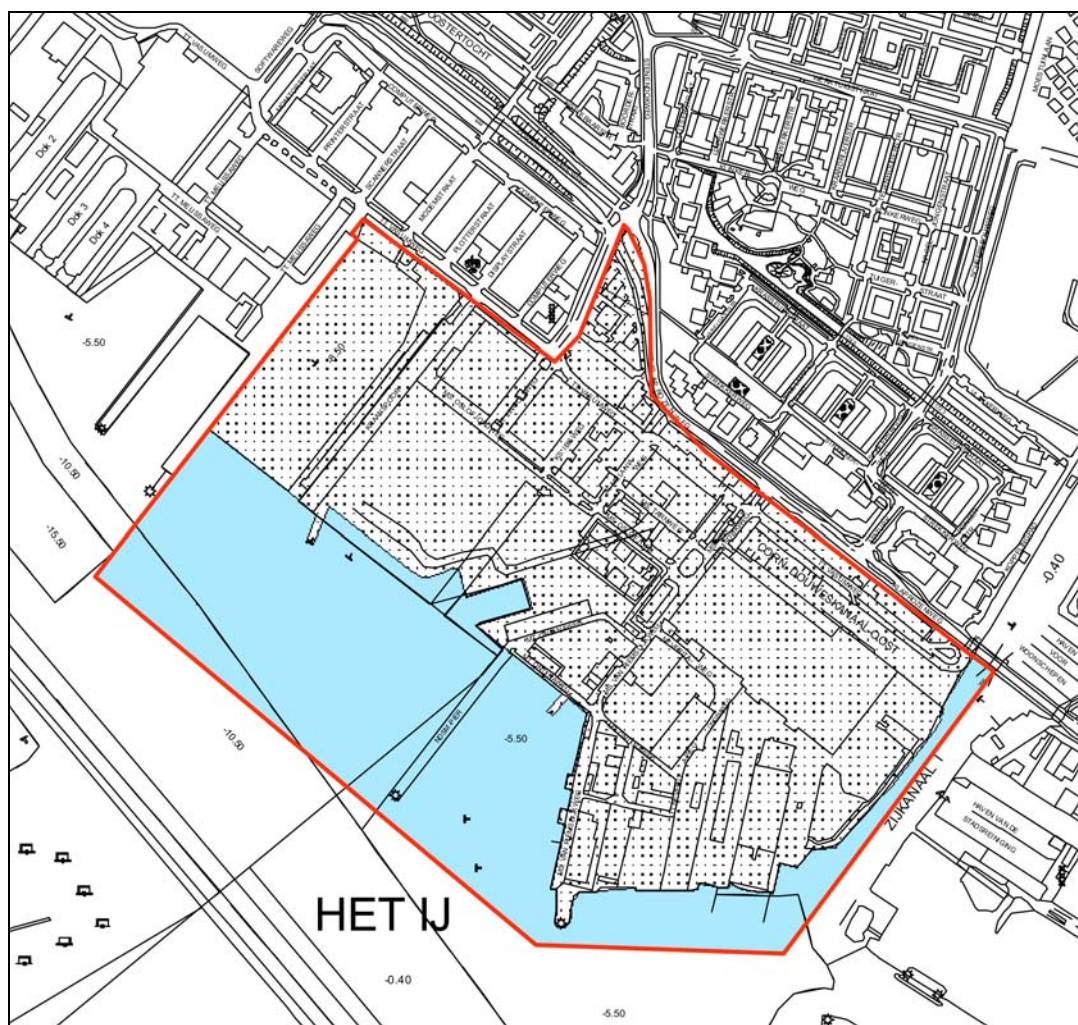
- Begrenzing plangebied
- **1 De Noorder IJpolder.** Hier kan een wijde verspreiding voorkomen van scheepsresten of ander verzonken overblijfselen die verband houden met de scheepsvaart vanaf de 13de eeuw tot aan de droogmaking van de Noorder IJpolder in 1878. Daarnaast kunnen hier sporen voorkomen die verband houden met de verkaveling of afvalstort uit het laatste kwart van de 19de eeuw en het eerste kwart van de 20ste eeuw. De kans op verstoring van deze resten is zeer groot aangezien het terrein intensief geëxploiteerd is als bedrijventerrein. Wel kunnen op grotere diepte (12 m ÷ NAP) prehistorische overblijfselen aanwezig zijn. Dergelijke overblijfselen hebben een lage archeologische verwachting.

- **2 Nes of kale nes.** Landtong, mogelijk ontstaan na oever erosie. Grote delen van de landtong zijn bij de inpoldering van de Buiksloterham overdekt met de ringdijk. De laatste stukken zijn in 1876 bij de opening van het Noordzeekanaal opgeruimd. Hier worden geen archeologische resten meer verwacht

- **3 Het IJ.** Hier kan een wijde verspreiding voorkomen van overblijfselen die verband houden met de scheepvaart vanaf de 13de eeuw of stadsafval uit de historische periode van Amsterdam. Tevens kan de ondergrond op grotere diepte (12 m ÷ NAP) prehistorische overblijfselen bevatten.

5 Archeologische beleidskaart

De archeologische beleidsadvieskaart van het plangebied NDSM terrein is bedoeld als een schematisch ruimtelijk overzicht van de maatregelen die nodig zijn voor de zorg voor het archeologische erfgoed binnen bepaalde zones of locaties in het plangebied. Het waarderingsstelsel resulteert in de clustering van de verwachtingen binnen twee gebieden, ieder met bijbehorende beleidsmaatregelen. De verwachting van de archeologische neerslag binnen beide delen van het plangebied is laag.

Archeologische Beleidszones op basis van de archeologische verwachtingszone

Begrenzing plangebied

A De Noorder IJpolder. In deze delen van het plangebied is de bodem verstoord tot op de onderzijde van de sliblaag (ca – 4 m NAP). Deze terreinen zijn vrijgesteld van archeologische maatregelen. Dit betekent dat verder archeologisch veldonderzoek niet nodig is.

B Het IJ. Vanwege de lage verwachting geldt hier dat alleen bij bodemingrepen groter dan 10.000 m² en dieper dan de waterbodem een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) noodzakelijk is. Gezien de onderwater situatie is in dit geval een IVO in de vorm van een remote sensing survey (zoals sidescan sonar, subbottom profiler, magnetometer) voorafgaand bodemverstorende werkzaamheden (bijvoorbeeld baggeren) vereist. Met deze onderzoekstechniek is het mogelijk de aanwezigheid en het verspreidingspatroon (concentraties) van de archeologische resten in beeld te brengen. Het onderzoek kan eventueel worden gevolgd door inspectie d.m.v. een duikonderzoek.

Voor alle onderzoeken is een PvE (Programma van Eisen) vereist waarin de onderzoeksvragen en de kwaliteitseisen worden vastgelegd.

Voor het gehele plangebied geldt dat ook in geval geen archeologisch vooronderzoek vereist is en er toch archeologische overblijfselen ouder dan 50 jaar bij bouwwerkzaamheden aangetroffen worden, deze bij de gemeente aangemeld dienen te worden, zodat in gezamenlijk overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Conclusie

Het voorliggende bureauonderzoek is uitgevoerd in het kader van de actualisering van het bestemmingsplan NDSM terrein. Afhankelijk van de grootte en de diepte van het te verstoren oppervlak bij toekomstige bouwingrepen kunnen in de grond aanwezige archeologische waarden worden verstoord.

De verwachtingskaart maakt onderscheid tussen twee archeologische verwachtingszones met ieder een eigen archeologisch beleid. Voor zone A geldt dat alleen bij bodemingrepen groter dan 10.000 m² en dieper dan de waterbodem voorafgaande aan de bodemverstorende ingreep een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) noodzakelijk is. Voor de uitvoering van een IVO is een archeologisch Programma van Eisen (PvE) vereist. De overige terreinen zijn vrijgesteld van archeologische maatregelen. Dit betekent dat verder archeologisch veldonderzoek niet nodig is.

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht, hetgeen inhoudt dat ook in geval geen archeologisch vooronderzoek vereist is en er toch archeologische overblijfselen ouder dan 50 jaar bij bouwwerkzaamheden aangetroffen worden, deze bij BMA aangemeld dienen te worden. In gezamenlijk overleg met de opdrachtgever kunnen dan maatregelen worden genomen tot documentatie en berging van de vondsten.

Bronnen

Digitale bronnen

Cultuur Historische Waardenkaart provincie Noord-Holland. <http://chw.noord-holland.nl>
Archeologisch Informatiesysteem (ARCHIS)

Literatuur

Güray, A.R., 'De bodemgesteldheid van de IJpolders', *Boor en Spade* V (1952), 1-28.
Jansen, L., 'De Noorder IJpolder', *Ons Amsterdam* 16 (1964), 253-256.
Provincie Noord-Holland, *Beleidskader Landschap en Cultuurhistorie Noord-Holland*, Haarlem 2006
Schmall, H., 'het Groot Noordhollandsch Kanaal', in Heinemeijer, W.F. en Wagenaar, M.F. *Amsterdam in Kaarten. Verandering van de stad in vier eeuwen cartografie*, Ede/Antwerpen 1987, 120-123.
Veerkamp, J.A.G., *Mammoeten in Amsterdam? Inventarisatie archeologische aandachtspunten bij de aanleg van de Noord/Zuidlijn*, Amsterdam 1997, 10-31.
Veerkamp, J.A.G., *Afrikahaven, een mammoet in Amsterdam. Archeologische begeleiding ontgraving Afrikahaven*, Amsterdam 2001.
Wagenaar, M.F., 'Nieuwe scheepvaartverbindingen. Holland op zijn smalst en Holland op zijn langst', in Heinemeijer, W.F. & Wagenaar, M.F. *Amsterdam in kaarten. Verandering van de stad in vier eeuwen cartografie*, Ede/Antwerpen 1987, 160-163.

Afmelding:

Archiscode	26195	datum	20-05-2009
------------	-------	-------	------------

Controle proces en waardestelling	Prof. dr. J. Gawronski
Voor akkoord	Datum

Hoofd afdeling Archeologie BMA
Prof. dr. J. Gawronski

Colofon

Archeologisch Bureauonderzoek 09-025

Datum: 20-05-2009
Status: definitief
Redactie: Prof. dr. J. Gawronski
Tekst: Dr. J. Euwe, drs. L. de Leeuw
Tekeningen: Drs. L. de Leeuw, dr. J. Euwe

© Bureau Monumenten & Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2009
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BMA. BMA aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.